

# DE ETHIEK VAN HET (FORENSISCH) WELZIJNSWERK EN HET VEILIGHEIDSBELEID. TUSSEN INDIVIDUELE RECHTSAANSPRAKEN EN PUNITIEVE ORDENINGSPRAKTIJKEN

Koen Raes\*

*'Le déterminisme est la seule manière de se représenter le monde, et l'indéterminisme la seule manière d'y exister.'*

Paul Valérie

## 1. Het recht op welzijn en de uitdeining van het welzijnswerk

Historisch mogen de wortels van het welzijnswerk zich dan al in een ruime waaier van caritatieve, therapeutische of punitieve sociale praktijken situeren, in de hedendaagse tijd heeft dat welzijnswerk zich voornamelijk geprofileerd als een agogische kritiek van de heersende, juridische orde. Juridische en met name strafrechtelijke mechanismen om maatschappelijke orde tot stand te brengen bleken in diverse sociale sferen inadequaaf, dysfunctioneel, contraproductief of gewoon afwezig. De 'welzijnsbenadering' werd aldus, bijna vanzelfsprekend, tegenover de 'juridische benadering' gesteld, als aanvulling, correctie of als alternatief. Zij doet een beroep op andere dan juridische experts en vertrekt van een ander dan een juridisch wereldbeeld. Dat het welzijnswerk kritiek van denken/handelen in termen van juridische normen impliceert, blijft ook waar in omstandigheden waarin die kritiek zich steeds minder richt naar de vigerende maatschappelijke orde, maar steeds meer naar de cliënten van het welzijnswerk. Het blijft waar, ook indien de therapieën zich richten op de persoonlijkheid en verantwoordelijkheid van de cliënten, eerder dan op hun bestaansvoorwaarden en op de sociale structuren die ze genereren.

Hoe ruim en veelzijdig het netwerk aan welzijnswerkvoorzieningen ook is, welzijnswerk blijft een werkvorm die slechts in actie treedt waar de 'normale' mechanismen tot maatschappelijke integratie – via consensus, dwang of marktmechanismen – kennelijk falen. Welzijnswerk – zowel het 'algemeen welzijnswerk' maar uiteraard ook het 'forensisch' welzijnswerk – bevindt zich steeds 'in de schaduw van het recht'; om mensen, preventief, tegen aanrakingen met het (ge)recht te behoeden, hen hulp te bieden wanneer of nadat zij een juridische sanctie hebben opgelopen, hen – en hun gezin – hulp te bieden wanneer zij het slachtoffer werden van een strafbare handeling, hen wegwijs te maken in de wereld van het recht enz. Welzijnswerk richt zich op specifieke problemen – en maakt gebruik van specifieke

---

\* K. Raes is als hoofddocent verbonden aan de U.Gent, Vakgroep Grondslagen van het Recht.

werkvormen – die op één of andere manier door de ‘normale’ sociale ordeningsmechanismen ‘in de marge’ worden opgewekt.

In die zin heeft het welzijnswerk – zowel historisch-genetisch als institutioneel – een andere grondslag dan bijvoorbeeld de gezondheidszorg of de sociale zekerheid. Beide laatste voorzieningen kunnen zich nog grotendeels beroepen op de ‘verzekeringsgedachte’, de gedachte dat iedereen een vergelijkbaar risico loopt om ziek of het slachtoffer van een ongeval te worden of in de werkloosheid te belanden. Alsnog, want veel wijst erop dat in de toekomst deze grondslag van de sociale zekerheid zal worden uitgehold doordat men risico’s (met name op grond van genetische informatie) veel duidelijker bij specifieke maatschappelijke groepen zal kunnen situeren. De vraag rijst dan of de ‘verzekeringsgedachte’ nog stand zal kunnen houden in een sterk gediversifieerde risico-allocatie.<sup>1</sup>

Hoewel het Decreet op het welzijnswerk van 24 juli 1991 zoveel als mogelijk polyvalente welzijnscentra stimuleert, blijft het welzijnswerk grotendeels categoriaal; het is gericht tot specifieke doelgroepen en/of specifieke problemen. De sociale zekerheid is veel algemener. De sociale zekerheid is verder in hoofdzaak een systeem dat geldelijke middelen (her)verdeelt naar de rechthebbenden, terwijl het welzijnswerk voornamelijk diensten ‘in natura’ aanbiedt; concrete hulpverlening voor een concreet probleem. Vanuit de verzekeringsgedachte betreft de sociale zekerheid haar middelen tenslotte uit specifieke bijdragen van allen die onderworpen zijn aan de sociale zekerheid. Het welzijnswerk daarentegen wordt gefinancierd uit de algemene middelen van de overheid, via belastingen.

Ondanks deze verschillen zijn er niettemin tendensen vaststelbaar waardoor beide systemen – evenals het systeem van toekenning van het bestaansminimum door de O.C.M.W.’s – naar elkaar toegroeien; zij hebben immers met elkaar gemeen dat zij sociale grondrechten implementeren waar de bevolking aanspraak op kan maken.

Terwijl er in de gezondheidszorg en de sociale zekerheid tendensen aantoonbaar zijn waardoor deze systemen in de toekomst wel eens minder ‘alomvattend’ zouden kunnen worden dan nu het geval is, blijkt het welzijnswerk – of althans toch de potentiële reikwijdte ervan – steeds verder uit te breiden, al is het maar omdat de nieuwe Grondwet nu ook het recht op een menswaardig bestaan in artikel 23 erkent als grondrecht en de O.C.M.W.-Wet het ‘recht op maatschappelijke dienstverlening’ bevestigt. Maar zelfs afgezien van deze normatieve confirmatie van een meer algemeen recht op welzijnzorg, neemt ook op het feitelijke vlak het ‘risico’ om cliënt te worden van het welzijnswerk toe, of dat nu gaat om bijzondere jeugdzorg, gehandicaptenzorg of bejaardenzorg dan wel om maatschappelijk werk, jongereninformatie- en adviescentra, centra voor levens- en gezinsvragen, thuislozenzorg, diensten voor begeleid zelfstandig wonen of zelfs het forensisch welzijnswerk. De definitie van de reikwijdte van het algemeen welzijnswerk in het Decreet van 24 juli 1991 wijst daar reeds op. Algemeen welzijnswerk wordt er in artikel 2 omschreven als ‘de sociale dienst- en hulpverlening die ter beschikking staat van alle burgers wiens

1. ROSANVALLON, P., *La nouvelle question sociale. Repenser l'état providence*, Paris, 1994.

welzijnskansen bedreigd of verminderd worden ten gevolge van persoonlijke, relationele, gezins- of maatschappelijke factoren, maar die over voldoende psycho-sociale mogelijkheden beschikken zodat geen blijvende vervangende of remediërende tussenkomst vereist is'. Welnu, het aantal burgers dat een dergelijke kans loopt neemt zienderogen toe; het wordt een 'risico' dat vergelijkbaar wordt met de risico's die door systemen van sociale zekerheid worden gedekt.

Een cruciale factor in deze ontwikkeling valt te situeren in de economische en technologische dynamiek van onze post-industriële samenleving. Kennelijk worden in onze 'risico-maatschappijen' niet de producten van nieuwe technologische vindingen door de wetgever als centrale risico-factoren aangemerkt, maar wel de bevolking-zelf, tot wie de wetgevende normen zijn gericht.<sup>2</sup> De voor een moderne overheidsbureaucratie noodzakelijke, maar contrafactische veronderstelling dat de uitgevaardigde regels ook gekend en nagevolgd zullen worden komt onder druk te staan. Niet alleen omdat de hoeveelheid regels waaraan de geadresseerden zich dienen te houden zienderogen toeneemt – men denke slechts aan alle attributen waarvan een fiets moet voorzien zijn om in orde te zijn – maar vooral omdat de mogelijkheden tot afwijkend gedrag evenredig toenemen met de potentiële risico's van dergelijk gedrag.

De post-industriële risico-maatschappij produceert, terwijl de standaarden van menselijk welzijn alsmaar hoger komen te liggen, in toenemende mate maatschappelijk uitgesloten en dus ook potentiële cliënten van het welzijnswerk.<sup>3</sup> De vigerende productiemethoden sluiten niet alleen steeds meer laaggeschoolden uit van mogelijkheden tot arbeid in de 'normale' arbeidscircuits, maar creëren ook steeds meer 'onaangepasten' die de uitdeinende flexibeler en stressender arbeidsregimes, en de steeds 'typischer' wordende 'a-typische werkvormen' niet (meer) aankunnen. Voor zover de standaarden van 'normaliteit' gefixeerd blijven op de norm van een 'actieve levensfase' die verder *inkrimpt* tot de periode tussen de 22 en de 50 jaar, *flexibiliseert* en steeds *hogere cognitieve eisen stelt*, wordt zelfs een meerderheid van de bevolking een mogelijk welzijnswerkcliënt.

Die eventualiteit drijft heersende vertogen in de richting van een moraliserend register waarin men de burger, hoewel die juist met groeiende machteloosheid wordt geconfronteerd om zijn bestaan 'in handen te nemen', in toenemende mate op diens zelfverantwoordelijkheden aanspreekt. Niet op het productiesysteem, maar op de burger en diens 'burgerzin' wordt de schijnwerper gericht in discussies over de risico's in onze hoogtechnologische maatschappij.<sup>4</sup>

Zo worden onveiligheid en onveiligheidsgevoelens niet in eerste instantie gesitueerd binnen de context van een techno-industriële samenleving die van iedere burger een flinke dosis 'rationaliteit' vergt om de risico's van ongelukken of rampen (in de onderneming, in het verkeer, tot zelfs in de keuken) binnen beheersbare propor-

2. BECK, U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine Moderne*, Frankfurt, 1986.

3. CASTEL, R., *Les métamorphoses de la question sociale. Une chronique du salariat*, Paris, 1995.

4. CLITEUR, P.B., VAN GENNIP, P.A., e.a. (eds.), *Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit*, Amersfoort/Leuven, 1991.

ties te houden of binnen de context van een arbeidsbestel waarin werkzekerheid en 'planbaarheid van de levensloop' afbrokkelen, maar wel in termen van toenemende normloosheid en permissiviteit geïnterpreteerd.<sup>5</sup> Veiligheid en geborgenheid worden *normatieve projecten* die middels een nieuw ethisch elan, een nieuwe morele disciplinerende dienen aangepakt. Het modernistische geloof dat precies technologie en wetenschap de bestaansvoorwaarden transparanter, veiliger en zekerder zouden maken (*scientia vincere tenebras*) heeft plaats geruimd voor een 'vooruitgangspessimisme' waarin de mens probleemfactor nummer één wordt. Geloof in de 'perfectibiliteit' van de mens wordt vervangen door scepsis over diens 'aanpassingsvermogen' en dat vertaalt zich in een revival van het punitieve denken.

Tegelijk groeit de kritiek op attitudes en 'denkvormen' die kennelijk tot al te grote 'permissiviteit' hebben geleid en tot al te veel 'begrip' voor de crimineel. Het zogenaamd 'wijdverspreide' waardenbesef waarin 'de eerlijken de domoren', de 'aangepasten de afwijkenden' en de 'criminelen de moedigen' zijn wordt op de korrel genomen als een uitingvorm van een losgeslagen a-moralisme dat geen morele grenzen meer (h)erkent en tot normloosheid en anomie inspireert.<sup>6</sup> Geregeld wordt hierbij Durkheim (tendentieus) van stal gehaald om vermeende processen van 'normerosie' in termen van anomie en nihilisme te duiden.<sup>7</sup> De vastgestelde onmacht van de overheid om zelfs haar primaire taken op het vlak van de openbare veiligheid, orde en rechtspraak naar behoren uit te oefenen wordt gesitueerd tegen de achtergrond van een tanende burgerzin, een gebrek aan vertrouwen in de overheid; niet de samenleving moet (beter) worden gemaakt, het is de burger die moet worden (her)opgevoed.

Het welzijnswerk bevindt zich aldus in de vuurlinie van contradictorische ontwikkelingen; (a) een groeiende nood aan meer welzijnsvoorzieningen, maar tegelijk een tendens naar een terugval op meer juridisch-repressieve systemen van sociale controle, (b) een groeiende machteloosheid van grotere groepen mensen maar tegelijk een tendens tot een grotere responsabilisering van de cliënten van het welzijnswerk, (c) een uitbreiding van de criteria van wat als een 'minimum welzijn' moet worden gezien en een inkrimping van de mogelijkheden om dat te verwekelijken.

## 2. Naar een her-instrumentalisering van het welzijnswerk?

Een recente, opmerkelijke ontwikkeling is de *uitdrukkelijke* herinstrumentalisering van het welzijnswerk in functie van specifieke maar tegelijk algemeen-maatschappelijke problemen. In de zestiger- en zeventiger jaren ijverde het welzijnswerk voor

5. RAES, K., 'Onveiligheid in een normloze wereld', in KUYPERS, P. (ed.), *Als angst regeert. Over politiek en veiligheid*, Amsterdam, 1994, 15-36.

6. WICKERT, U., 'Der Ehrliche is der Dumme. Über den Verlust der Werte', Hamburg, 1994; FREHSIE, D., 'Die Abweichung der Angepassten', *Kriminologischen Journal*, 1991, 23, 25-45; ROTH, S., *Die Kriminalität der Braven*, München, 1991.

7. FROMMEL, M. & GESSNER, V. (eds.), *Normenerosion*, Baden Baden, 1996.

erkenning van de haar eigen finaliteit; het bevorderen van het welzijn van haar doelgroepen als doel-op-zich. Zij definieerde, net zoals de gezondheidszorg en het onderwijs haar doeleinden op grond van 'intrinsieke standaarden' en probeerde zich aldus te bevrijden uit het klassieke paradigma, waarin welzijnswerk, gezondheidszorg of onderwijs vooral in functie van aan hen externe standaarden werden gelegitimeerd; het bestrijden van criminaliteit of leegloperij, het verzekeren van een gezonde en degelijk opgeleide arbeidskracht. Precies dergelijk instrumentalisme doet in het welzijnswerk (en overigens ook in het onderwijs) terug zijn intrede. Kon de Minister van Gezin en Welzijn in 1991 nog stellen dat het forensisch welzijnswerk haar decretale opdracht tot begeleiding bij *'de maatschappelijke problemen van personen die van hun vrijheid zijn beroofd, beroofd werden of dreigen beroofd te worden, alsook van hun gezin'* diende op te vatten als *'hulpverlening aan personen, en niet (als) preventieve actievormen'*<sup>8</sup> dan hebben recente initiatieven van de Ministeries van Justitie en van Binnenlandse Zaken deze visie reeds ondergraven. Het forensisch welzijnswerk mocht haar opdracht tot voor kort nog *'autonoom'* definiëren in termen van *'het verzekeren van hulpverlening die nodig is teneinde mensen toe te laten, in confrontatie met de strafrechtsbedeling, hun waardigheid als mens te behouden en verder te ontwikkelen'*.<sup>9</sup> Maar het forensisch, en zelfs het algemeen welzijnswerk komen steeds meer onder druk te staan om zich instrumenteel in te schakelen in de strijd tegen de criminaliteit, het weze preventief, het weze curatief. Zelfs de programma's 'ter bestrijding van de armoede' zijn mede instrumenteel ingegeven door de optie de lokroep van rechts-extremistische partijen en de 'kloof tussen burger en politiek' in te dijken.

Weliswaar hebben welzijnswerk, gezondheidszorg en onderwijs altijd ook 'functionele doeleinden' gehad, maar die lieten toch voldoende ruimte voor het beklemtonen van eigen finaliteiten. Men ging ervan uit dat dergelijke autonome taakstelling wellicht de beste garantie vormde opdat ook die externe doeleinden zouden worden gerealiseerd. Recente beleidsbeslissingen hebben dergelijk denken onderuit gehaald; welzijnswerkers worden ingeschakeld in gerechtelijke en politionele instituties en het welzijnswerk krijgt sedert 1992 in de Veiligheids- en latere Samenlevingscontracten die op initiatief van het Ministerie van Binnenlandse Zaken worden afgesloten opdrachten in termen van criminaliteitspreventie. Niet het streven naar het behoud en de ontwikkeling van de waardigheid van de cliënt als doel-op-zich, maar wel het effect daarvan op het voorkomen van criminaliteit of het afwenden van de rechts-extremistische lokroep vormt hier de inzet. Ook het onderwijs wordt overigens steeds meer in termen van een dienstbaarheidsrelatie tegenover het bedrijfsleven geïnviseerd.

Het blijft niet alleen de vraag of het welzijnswerk zich wel kan lenen tot dergelijke functionele inzet, het blijft ook de vraag of het welzijnswerk wel de vermeende resultaten zal (kunnen) boeken. Hoe dan ook staat hierbij de geloofwaardigheid van het welzijnswerk op het spel. Het dreigt in de toekomst radicaal met het justitieel

8. BOUVERNE-DE BIE, M., *Forensisch Welzijnswerk*, Gent, 1996, 61.

9. BOUVERNE-DE BIE, M., *o.c.*, 193.

werk te worden vereenzelvigd. En het loopt de kans, indien de resultaten in termen van criminaliteits- of extremisme-reductie uitblijven, haar geloofwaardigheid te verliezen.

### 3. Effecten(-analyses) van welzijnswerk: een heet hangijzer.

Die ontwikkelingen hebben uiteraard veel te maken met een overheid die krapper bij kas zit en met meer taken wordt belast terwijl tegelijkertijd haar legitimiteit om in te grijpen ter discussie staat en haar 'machteloosheid' wordt verweten. Vooral het sturend vermogen van de overheid op het gebied van openbare orde en veiligheid neemt af, terwijl de vraag naar veiligheid stijgt. Maar ook de legitimiteit en de effectiviteit van het welzijnswerk worden in vraag gesteld. Hoewel vragen omtrent de legitimiteit van sociale instituties niet mogen worden verward met vragen omtrent hun effectiviteit (de vraag of er wel een sociale zekerheid moet zijn is een andere dan de vraag welke sociale zekerheid de voorkeur verdient) blijken zij in de praktijk toch sterk verweven; aantonen dat iets ineffectief is vormt een sterk argument om er ook de legitimiteit van onderuit te halen.

Precies de effectiviteitsvraag heeft het welzijnswerk lange tijd voor zich uitgeschoven. Naast zuiver humanitaire overwegingen en intenties werd uitgegaan van de vaststelling dat het (straf)recht, vanuit een consequentialistische optiek, een geringe en vaak perverse effectiviteit had. Het welzijnswerk zou, omdat het op wetenschap stoelde, betere resultaten kunnen voorleggen, met name op het vlak van de resocialisatie. De 'ineffectiviteit' van het strafrecht vormde aldus een voldoende argument om het welzijnswerk te legitimeren.

Maar dat werd nooit grondig onderzocht in een comparatief kader. Welzijnswerkers hebben al eens de neiging dergelijke vraagstelling als een typische emanatie van de nieuwe 'boekhoudersmentaliteit' van de hand te wijzen. Bovendien veronderstelt een effect-analyse minstens overeenstemming over de 'doelen' van (straf)recht en (forensisch) welzijnswerk. Die is er echter nauwelijks en zelfs de verwachtingen van beleidsmensen zitten niet op hetzelfde spoor. Afgezien van alle andere 'functies' van de straf, zijn zelfs haar meest meetbare 'functies', namelijk haar 'afschrikingsfunctie' en haar functie om de veroordeelde te doen afzien van het plegen van verdere misdrijven nadat hij zijn straf heeft ondergaan, bijzonder moeilijk te operationaliseren. Onderzoek naar de *pragmatische effecten* van wetgeving en beleid ('policy analysis') of van hulpverlening is in ons land een bijna onontgonnen terrein, waardoor de neiging bestaat om intenties met consequenties te verwarren. Of en hoe wetgeving 'ingrijpt' in maatschappelijke verhoudingen en hoe samenlevingsverbanden wetten 'naar hun hand zetten' zou nochtans tot de primaire kennis moeten behoren van iedere beleidsmaker.<sup>10</sup>

10. Cfr. MOORE, S.F., 'Law and social change: the semi-autonomous social field as an appropriate subject of study', *Law and Society Review*, 7, 1973, 719-746; OVERBEKKING, J.G., VAN ROSSUM,

→

Ook het strafrecht ontbeert grotendeels een gefundeerde resultaten-theorie en hoewel de criminologie in tal van concrete casussen de ineffectiviteit of de perverse gevolgen van criminalisering heeft gedocumenteerd, blijft de wetgever met ongemene ijver de straf als een centraal beleidsinstrument hanteren, zelfs in die mate dat de hoegrootheid van de strafmaat hét criterium is waaruit wordt afgelezen hoe belangrijk de wetgever het betreffende probleem vindt.

Toch kan dit gebrek aan gefundeerde kennis over de effecten van een criminele politiek geen argument zijn om iedere discussie over de effectiviteit van het (forensisch) welzijnswerk uit de weg te gaan; dan blijven ook hier nog slechts 'intenties' over en dat is een bijzonder smalle basis om praktijken te legitimeren. Nu ook het welzijnswerk zich heeft ingeschakeld in sociale beleidsdoeleinden, zal het onvermijdelijk met effectiviteitsvragen worden geconfronteerd en zullen die zelfs cruciaal worden voor haar verdere legitimiteit. Terwijl de vroegere, interne finaliteit – 'het behoud en de ontwikkeling van de waardigheid van de mens' – voldoende vaag was om externe evaluaties van de hand te wijzen, kunnen de effecten in termen van criminaliteitspreventie makkelijker in kaart worden gebracht, al kan men opwerpen of resultaten op dit terrein niet veeleer symptoom-bestrijding registreren en de diepere oorzaken van criminaliteit ongemoeid laten.

Voor de sociale zekerheid is het Antwerpse Centrum voor Sociaal Beleid erin geslaagd om de effectiviteit (niet noodzakelijk de efficiëntie) van ons systeem van sociale zekerheid in de bestrijding van armoede op basis van operationaliseerbare meetinstrumenten te evalueren.<sup>11</sup> Dat moet ook mogelijk zijn voor het welzijnswerk, hoe moeilijk meetbaar en hoe 'pluraal' noties van 'welzijn' ook mogen zijn.<sup>12</sup>

Het weinige onderzoek naar de 'effecten' van welzijnswerk is overigens niet echt bemoedigend. De gehanteerde werkvormen blijken onduidelijke relaties te onderhouden én met de uitdrukkelijk geformuleerde doeleinden én met de verwachtingen van de doelgroep terwijl het aan een follow up op lange termijn helemaal ontbreekt.<sup>13</sup> Recent werden enkele onderzoeksrapporten in opdracht van de Koning Boudewijnstichting en de Vlaamse Minister van Tewerkstelling en Sociale Aangelegenheden

→

G.M.J.M. & WOLDRING, C., *In de buurt van uitkeringen: een buurtgericht onderzoek naar de rol van kulturele factoren bij het beroep doen op uitkeringen*, Nijmegen, 1983; AALDERS, M.V.C., *Regeltoepassing in de ambtelijke praktijk*, Groningen, 1987; GRIFFITHS, J. & HEKMAN, E.G.A., 'Euthanasie: een onderzoek naar de maatschappelijke context waarin euthanasie-beslissingen worden genomen', *Recht der Werkelijkheid*, 1990, 1, 112-117; NIEMEIJER, B., 'Geschillen over bouwplannen', Deventer, 1991; ROZEMA, J., 'De sociale werking van de Wet op de Studiefinanciering (WSF 18+)', *Recht der Werkelijkheid*, 1991, 2.

11. CANTILLON, B. & MARX, I., 'Armoedebestrijding en sociale zekerheid: mogelijkheden en beperkingen', in M. Despontin & M. Jegers (eds.), *De sociale zekerheid verzekerd*, Brussel, 509-548.

12. Cfr. SEN, A. & NUSSBAUM, M., *The quality of life*, Oxford, 1993.

13. Zie o.a. BOUVERNE-DE BIE, M., CATRIJSSE, L., VAN ELSLANDER, M., VAN DEN WIJNGAERT, R., o.l.v. VERHELLEN, E., DE MAESENEER, J., PINXTEN, R. & DE BACKER, G., *IKZ-onderzoek VFIK-Gent*, Eindrapport (niet gepubliceerd), Gent, 1996.

opgesteld om het armoedebeleid in Vlaanderen te evalueren.<sup>14</sup> Maar in wezen gaat het hier grotendeels om braakliggend terrein, zelfs waar de effecten van hulpverlening relatief makkelijk te meten zijn, zoals waar het 'afkick-programma's' voor drugsverslaafden, resocialisatie van ex-gevangenen of preventief straathoekwerk ter voorkoming van geweldsdaden betreft.

De inzet van professionele hulpverleners stoelt op de overtuiging dat dergelijke experten betere resultaten (kunnen) boeken dan juridische sancties of dan de 'gewone' sociale controle via sociale netwerken. Maar precies die overtuiging moet hard kunnen worden gemaakt, wil het welzijnswerk haar legitimiteit behouden. De afwijzing van iedere vorm van 'effect-analyse' is een gevaarlijke defensieve strategie die het welzijnswerk in haar geheel dreigt te discrediteren. Het terugvallen op meer punitieve mechanismen van sociale controle kan dan worden verantwoord vanuit de gedachte dat criminalisering weliswaar weinig effectief is, maar dat alternatieven dat al evenmin zijn, terwijl repressie – misschien? – goedkoper uitvalt. Overigens valt op die 'ineffectiviteit' van repressie wel wat af te dingen: initiatieven als de WODKA-actie in het Antwerpse kunnen het zelfvertrouwen van repressie-apparaten opkrikken, want zij kunnen duidelijke resultaten voorleggen in termen van de vermindering van het aantal weekend-slachtoffers van verkeersongevallen. Een consequent 'harde' aanpak helpt dus al eens ...

Tegelijk dienen specifieke welzijnspraktijken, vanuit een andere hoek, ook steeds meer rekening te houden met het bestaan van zelfhulpgroepen, die ondanks hun gebrek aan *professionele* deskundigheid, vaak indrukwekkende – zij het eveneens moeilijk meetbare – resultaten kunnen voorleggen.<sup>15</sup> Dat zou erop kunnen wijzen dat de doelstellingen van het welzijnswerk ook vaardigheden vereisen (gestoeld op 'ervaringskennis' in plaats van 'theoretische kennis'<sup>16</sup>) die niet of moeilijker voor professionalisering in aanmerking komen, maar niettemin onontbeerlijk zijn. Dat werpt vragen op betreffende de grondslagen-zelf van het welzijnswerk.

#### 4. Een wetenschappelijke gefundeerde 'agogiek'.

De legitimiteit van 'social engineering' middels professionele hulpverleners ('agogen') staat immers ter discussie. Het is belangrijk het spoor waarop dergelijke

14. BAERT, H. & FAUCAUNNIER, E., *Evaluatie lokaal armoedebeleid in Vlaanderen. Een onderzoek betreffende de doelbepaling en doelgroepenkeuze*, Eindrapport, 1995; BOUVERNE-DE BIE, M., CATRIJSSE, L. & VAN ELSLANDER, M., *Deelonderzoek naar de kennis over consumptieve en gebruikersparticipatie van kansarmen*, Eindrapport, 1995; DE RYNCK, F. & VERBELEN, B., *De invloed van het VFIK op de lokale beleidsnetwerken inzake de bestrijding van kansarmoede. Een exemplarisch onderzoek in Lokeren, Sint-Niklaas, Maasmechelen en Genk*, Eindrapport, 1995; BOUKAERT, G. & VERHOEST, K., *Methodologie van de evaluatie van efficiëntie en effectiviteit van lokaal armoedebeleid*, rapport 1/rapport 2, 1995 (alle alsnog ongepubliceerd).

15. NAROLL, R., *The moral order. An introduction to the human situation*, Beverly Hills, 1983.

16. Een pleidooi voor de herwaardering van 'ervaringskennis' werd geformuleerd door TOULMIN, S., *Cosmopolis. The hidden agenda of modernity*, Berkeley, 1990.

hulpvormen werden gezet wat verder uit te diepen. Het moderne welzijnswerk heeft in de sociale wetenschappen steeds een trouwe bondgenoot gevonden. En die sociale wetenschappen – overigens grotendeels ontstaan uit een kritiek op ‘de wereld van het recht’ die als een schijnwereld werd ontmaskerd – werden gedreven door een wetenschapsopvatting die deterministisch was en de menselijke vrijheid – en dus verantwoordelijkheid – fundamenteel problematiseerde. Biologie, geneeskunde, criminologie, sociologie, psychiatrie of psycho-analyse zochten naar ‘determinanten van het menselijk gedrag’ die aan de wilsvrijheid van mensen ontsnapten. Zij vinden hun oorsprong in een ethos van demystificatie en ideologiekritiek waarbij men achter de religieuze, politieke of morele vertogen op zoek ging naar materiële (eigen)belangen en structurele determinanten die konden verklaren waarom mensen ‘zo en niet anders’ dachten of handelden. Het kwam erop aan dergelijke vertogen als *rationalisaties* te kijk te zetten. Het ‘bewust zijn’ als product zien van het ‘zijn’ zou louterend, ja ‘verlichtend’ werken op het inzicht in de werkelijke maatschappelijke krachten. WEBER of MARX, FREUD of SKINNER, DURKHEIM of DARWIN, allen hebben zijn de ‘autonome mens’ grondig gerelativeerd en aan onbewuste drijfveren en sociale conditioneringen een grote rol gegeven bij de verklaring van menselijk gedrag. De menselijke wil werd van zijn piëdestal gehaald en met hem een belangrijke motivator van die wil: het moreel bewustzijn. Menselijke handelingsmogelijkheden werden grotendeels bepaald door factoren die aan het bewuste zijn van mensen ontsnapten, en dus had het ook weinig zin mensen voor hun handelingen radicaal verantwoordelijk te stellen. Zinvoller was het *op die bestaansvoorwaarden* in te werken, om de omstandigheden waarin mensen leven te veranderen. Al het andere was niets meer dan inhoudloos en effectloos moralisme.

De moderne sociale wetenschappen (met inbegrip van geneeskunde en psychiatrie) waren anti-moralistisch, en problematiseerden aldus tegelijk de centrale juridische notie van het autonome rechtssubject dat met een vrije wil is begaafd. De ‘etiologie’ van problemen situeerde zich grotendeels buiten de verantwoordelijkheid van betrokkenen en ook de ‘therapie’ had weinig met kwesties van verantwoordelijkheid te maken.

Vanuit een dergelijk perspectief werd appeleren aan het individuele geweten opgevat als een sterk ‘gedateerde’ agogische methodiek. Effectiever waren ingrepen in de bestaansvoorwaarden, de levensomstandigheden, de ‘kansen’ van mensen.

‘Modernisering’ was ‘de-etisering’. Vaak werden recht, moraal en andere sociale controlemechanismen precies aangewezen als belangrijke *oorzaken* van sociale problemen en betekende ‘emancipatie’ niets anders dan zich *bevrijden* van morele opvattingen of juridische instituties (bijvoorbeeld met betrekking tot seksualiteit) die slechts (onwetenschappelijke) vooroordelen vertolkten.<sup>17</sup> Technologie en wetenschap waren bondgenoten op de weg naar emancipatie, recht en moraal daarentegen struikelblokken.

17. RAES, K., *Seksuele bevrijding en ethiek. Over normvervaging, permissiviteit en emancipatorisch engagement*, Jaarboek Seksualiteit, Relaties, Geboorteregeling, Gent, 1996.

Het (forensisch) welzijnswerk schakelde zich in dergelijk mens- en maatschappijbeeld in. Het toeschrijven van individuele verantwoordelijkheid – of zij nu armoede of crimineel gedrag betrof – werd grondig gerelativeerd. Dat was én *onwetenschappelijk* (de werkelijke mens is niet in staat tot het opnemen van die verantwoordelijkheid), én *onrechtvaardig* (de aanname van verantwoordelijkheid gaat voorbij aan de verschillen in ‘sociale achtergrond’ die ertoe leiden dat mensen ‘zo en niet anders’ handelen) én *ineffectief* (een appèl op het geweten levert geen enkele bijdrage tot het oplossen van problemen). Met een boutade zou men kunnen stellen dat de (sociale) wetenschappen één revolte waren tegen heersende opvattingen van moraliteit en dat zij morele geboden en verboden voortdurend te kijk stelden.

## 5. Mensenrechten versus sociale wetenschap?

Het contrast tussen de alomgeprezen westerse ‘ideologie van de persoonlijke vrijheid’ en de even westerse ‘wetenschap van het sociale’ mag verrassend heten. Terwijl die wetenschap de ‘vrijheidsmarges’ van de mens steeds verder relativeerde, proliferende zich tegelijkertijd een denken in termen van individuele mensenrechten op wereldschaal. Terwijl de ‘soevereine mens’ wetenschappelijk werd gedeconstrueerd – tot en met het *l’homme est mort* van de structuralisten – ondernam hij op ideologisch vlak een ware triomftocht. Hoe ‘onwetenschappelijk’ de notie van het autonome (rechts)subject ook zijn mocht, op ideologisch vlak bleek hij een bijzonder aantrekkelijke, ja zelfs noodzakelijke, normatieve structurant van sociale verhoudingen. De westerse cultuur wordt beheerst door twee, radicaal tegengestelde, taalspelen of ‘vertogen’: een wetenschappelijk taalspel dat causalistisch is en waarin wat de mens ‘is’ zoveel als mogelijk wordt verklaard/herleid tot variabelen die aan zijn bewuste wil en dus verantwoordelijkheid ontsnappen en een ideologisch taalspel waarin de menselijke vrijheid en dus verantwoordelijkheid centraal worden gesteld.

Het forensisch welzijnswerk is de belichaming van deze contradictie. Immers blijft het recht, ondanks alle ‘paternalistische’ bepalingen die de menselijke vrijheid fundamenteel relativeren, gestructureerd rondom de notie van het rechtssubject dat met een vrije wil is begaafd. Hoe contrafactorisch deze veronderstelling, vanuit een sociaal-wetenschappelijk standpunt ook moge zijn, de negatie ervan kan slechts het pad effenen voor totalitaire en technocratisch-paternalistische verleidingen. Iedere poging om deze ‘harde kern’ van het denken in termen van rechten onderuit te halen strandt in onophefbare contradicties. Recht, àlle recht, kan niet zonder een notie van menselijke zelfverantwoordelijkheid, van menselijke vrijheid. En toch weten zelfs de meest fervente verdedigers van mensenrechten, ja, benadrukken zij zelfs meer als andere, dat mensen door intra- of inter-subjectieve omstandigheden vaak alleen ‘zo en niet anders’ konden handelen en dus niet verantwoordelijk kunnen worden gesteld.

Uiteindelijk is deze contradictie slechts ophefbaar, indien men haar historisch-biografisch en dus dynamisch opvat. Ofwél vanuit de opvatting dat deze persoon, door omstandigheden buiten zijn wil, inderdaad niet verantwoordelijk is voor de

dadens die hij heeft gesteld of voor de omstandigheden waarin hij is terechtgekomen maar dat het er nu juist op aan komt *omstandigheden te creëren waarin hij wél in staat is tot zelfverantwoordelijkheid*. Ofwél vanuit de opvatting dat deze persoon helemaal geen onoorbare handelingen stelt, maar dat het (straf)recht of de moraal hier in gebreke blijven door iets te veroordelen dat helemaal geen veroordeling en straf behoeft en dat het er dus op aan komt *die regels en normen af te schaffen en/of er andere te ontwikkelen die meer beantwoorden aan wat mensen zijn*. Het welzijnswerk heeft als opdracht om, door de inzet van a-juridische middelen, zoveel als mogelijk bij te dragen tot de creatie van de zelfredzame mens, de mens die wél als 'rechtssubject' in de samenleving kan handelen.

Dit 'maakbaarheidsethos' is cruciaal. Indien men er echt van overtuigd zou zijn dat de mens niets anders is dan het product van externe of interne determinanten, dan verliest ieder emancipatorisch project zijn zin; er valt immers niet 'iets' of 'iemand' te bevrijden, hooguit vervangt men de ene voor de andere determinant, om redenen die alvast niets met 'emancipatie' te maken kunnen hebben. Het doel van alle 'welzijnstechnologie' blijft dus wel degelijk de 'morele mens', de mens 'die zijn vrijheid (zoveel als mogelijk) zelf opnemen kan'. De discussie draait rond de vraag naar de oorzaken waarom deze mens daar (alsnog) niet toe in staat is en omheen de vraag naar de meest adequate middelen om hem daartoe in staat te stellen.

De (legitimiteits)crisis van het welzijnswerk – als aspect van de meer algemene crisis van het vooruitgangsoptimisme – heeft dan ook veel te maken met de vraag hoever men kan gaan in het de-responsabiliseren van mensen, zonder 'de mens' als normatief construct, radicaal onderuit te halen. Het humanistische 'respect' dat we voor ieder mens behoren te hebben – en waar ieder mens ook recht op heeft – impliceert onvermijdelijk een persoonsbegrip met een *morele* inhoud, dat diverse wetenschappelijke mensopvattingen kennelijk overstijgt.

## 6. De revival van het rechtenvertoog

In zowat alle domeinen van het maatschappelijk leven doet ondertussen het rechten-discours opgeld, misschien mede als een reactie tegen de paternalistische implicaties van het moderne wetenschapsbedrijf en haar causalistische mensopvatting. Kinderrechten binnen (o.a.) gezinsverhoudingen, scholierenrechten in het onderwijs, patiëntenrechten in de medische en geestelijke gezondheidszorg, rechten van gedetineerden, daklozen ... allen zijn zij initiatieven om de harde kern van mensenrechten in specifieke contexten adequater te verankeren. Zij vormen de emanatie van een emancipatiedenken dat in concrete contexten, die sterk door paternalistische verhoudingen worden gekenmerkt, nader wordt verduidelijkt.

Terwijl het rechtenvertoog in de 60-er en 70-er jaren scherp was gecontesteerd als vervreemdende, burgerlijke ideologie en alternatieve bewegingen en maatschappij-projecten zich vooral als 'negaties van het recht' (h)erkenden, beleeft het rechtendiscours sedert de 80-er jaren een ware doorbraak. Terwijl vroeger naar emanci-

patie werd gezocht 'beyond rights', in 'informeel recht', 'alternatief recht' of in 'alternatieven voor recht'<sup>18</sup> wordt vandaag precies dat rechtenvertoog ingezet als kritisch wapen om emancipatorische doeleinden te bereiken. Dat is een opmerkelijke paradigma-wissel, waarvan de oorzaken nog niet grondig zijn onderzocht. Ongetwijfeld heeft hierbij de teleurstelling over de werkbaarheid van spontane 'rechtloze alternatieven' een rol gespeeld, net zoals het inzicht dat staten die 'de overbodigheid van de moraal' en 'het afsterven van staat en recht' op hun officiële programma hadden staan uiteindelijk niets anders dan totalitaire regimes bleken te zijn. Maar ook de erosie van een modernistisch-deterministische (sociale) wetenschapsopvatting is hier mede schatplichtig en wellicht is er een verband tussen de revival van het rechtenvertoog en de meer algemene revival van de ethiek in de wijsbegeerte zowel als in diverse maatschappelijke contexten.

Het lijkt er op dat de moraal (zoals die van de mensenrechten) op haar beurt wraak neemt tegenover de moderne sociale wetenschappen die haar zo grondig hadden gedeconstrueerd en gediscrediteerd. Terwijl die wetenschappen zichzelf zoveel als mogelijk van waarden hadden bevrijd en vanuit die 'waardenvrijheid' ook de betekenis van waarden in (het verklaren van) maatschappelijke verschijnselen hadden geminimaliseerd, blijken waarden vandaag 'op de ruïnes van een zeker waarheidsvertoog' in alle sociale wetenschappen terug op te duiken, en dit niet alleen als *object van studie* of als *verklarende variabele*, maar ook als *element in de sociaal-wetenschappelijke methode*.<sup>19</sup>

Tussen de revival van het (mensen)rechtenvertoog en de herwaardering van het 'moral point of view' hoeft er niet noodzakelijk een verband te zijn. Ten dele begrijpt het 'ethisch réveil' zich zelfs als een kritiek op de armoede van het rechtsdenken. Niettemin blijft het opmerkelijk dat beiden zich afzetten tegen een wetenschapsopvatting waarvan de waarheidsaanspraken 'totalitair' dreigen te worden en een technologie inspireren waaraan de mens zich al te inschikkelijk geacht wordt aan te onderschikken.<sup>20</sup> Of het nu gaat om het versterken van de weerbaarheid van patiënten tegenover de medisch-psychiatrische disciplineren en de therapeutische hardnekkigheid van artsen en andere therapeuten of om het afschermen van de persoonlijke levenssfeer tegenover de oprukkende nieuwe communicatie- en informatietechnologie, telkens worden de normatieve implicaties van een vermeend neutrale kennisopvatting en dito technologie en therapie in de verf gezet. In plaats van de 'overbodigheid van de moraal' blijkt de moderne wetenschap alom de 'noodzakelijkheid van de moraal' op de voorgrond te duwen.<sup>21</sup> Terwijl de 'schimmen'

18. ABEL, R., (ed.), *The politics of informal justice*, New York, 1982; BLANKENBURG, E., KLAUSA, E. & ROTHLEUTHNER, H., (eds.), 'Alternative Rechtsformen und Alternativen zum Recht', *Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie*, 6, Opladen, 1980; VOIGHT, R., (ed.), 'Gegentendenzen zur Verrechtlichung', *Jahrbuch für Rechtssoziologie und Rechtstheorie*, 9, Opladen, 1983; VOIGHT, R., *Abschied von Recht?*, Frankfurt am Main, 1983.

19. ELCHARDUS, M., *Een tijd voor waarden en normen*, Koning Boudewijnstichting, Brussel, 1991; ELCHARDUS, M., *Op de ruïnes van de waarheid*, Leuven, 1994.

20. Cfr. GUTWIRTH, S., *Waarheidsaanspraken in recht en wetenschap*, Brussel, 1993.

21. COMMERS, R., *De overbodigheid en de noodzakelijkheid van de moraal*, Baarn, 1983.

die de wetenschap zou bestrijden geruime tijd met (religieuze of andere) waardenperspectieven werden vereenzelvigd – WEBERS 'onttovering van de wereld' – is de nood aan dergelijke perspectieven actueler dan ooit en blijken zij zelfs de inzet te (zullen) worden van interculturele conflicten die de moderniteit voor radicaal dood had verklaard, want slechts gebaseerd op 'vooroordelen'.

Omdat de herwaardering van (het belang van) het 'morele gezichtspunt' makkelijk kan worden aangegrepen om er anti-wetenschappelijke vertogen mee te voeden die naar een traditionalistisch fundamentalisme regresseren, is het belangrijk die 'moral turn' juist in te schatten en onderscheid te maken tussen wetenschap en scientisme, tussen legitieme wetenschap en illegitieme pseudo-wetenschappelijke aanspraken, veralgemeningen of reducties. Waar wetenschap tot 'ideologie' wordt of als ideologie wordt gehanteerd om technocratische disciplineren te verantwoorden is het zowel in het belang van de wetenschap als in het belang van de maatschappij dat dergelijke ongefundeerde aanspraken worden bestreden.<sup>22</sup>

Hoe dat ook zij, in de tachtiger jaren neemt niet alleen het rechtenvertoog een hoge vlucht, maar blijkt in alle westerse landen ook het aantal door burgers aangespannen rechtszaken exponentieel te stijgen, waarin een beroep op mensenrechten niet zelden de inzet vormt. Precies de mogelijkheid van een denken-in-termen-van-(individuele)-rechten om belangen en doeleinden in *subjectieve aanspraken* die om 'erkenning' vragen te vertolken wordt steeds meer gewaardeerd.<sup>23</sup>

Die evolutie kan niet onverdeeld gunstig worden onthaald. Zij kan leiden tot een individualistische 'rechten-obsessie' waarbij de eigen, onaantastbare rechtsaanspraken als het ware 'tegen de rest van de wereld' worden gekeerd.<sup>24</sup> En omdat het hierbij vaak om fragmentaire deelproblemen gaat, wordt de globale maatschappelijke context in een louter op individuele rechtsaanspraken gericht vertoog makkelijk over het hoofd gezien. Met name waar het sociale grondrechten betreft is het net iets te eenvoudig rechten te claimen zonder zich iets aan te trekken van het netwerk aan sociale en politieke verhoudingen die de bestaansvoorwaarde voor dergelijke rechten vormen.<sup>25</sup> Of het nu gaat om het recht op wonen, het recht op een menswaardig bestaan of het recht op maatschappelijke dienstverlening, het moet duidelijk zijn dat deze rechten tegelijk verantwoordelijkheden en plichten in hoofde van anderen inhouden en dat die dus ook in de mogelijkheid moeten zijn die plichten na te komen.<sup>26</sup> Rechten hebben steeds veralgemenende implicaties, die niet over het hoofd mogen worden gezien en precies dit veralgemenend perspectief wordt in individuele rechtsaanspraken al eens verwaarloosd. De sociale rechtsstaat, die deze rechten dient te verzekeren dreigt aldus af te glijden naar een '*Versuchsanordnung*

22. HABERMAS, J., *Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'*, Frankfurt, 1873.

23. SEN, A., 'Rights and agency', *Philosophy and Public Affairs*, 1982, 11, 3-39.

24. GLENDON, M.A., *Rights talk. The impoverishment of political discourse*, New York, 1991.

25. RAES, K., 'Grondrechten en sociale solidariteit. Notities over de interdependenties tussen mensenrechten en morele verantwoordelijkheid', *Recht en Kritiek*, 1992, 2, 102-125.

26. RAES K., 'Sociale grondrechten als mogelijkheidsvoorwaarden voor een gelijke individuele vrijheid van eenieder. Over de morele grondslagen en grenzen van individuele rechtsaanspraken', *Welzijnszids*, 1995, 17, 33-53.

zur Konditionierung ich-bezogener Lebensweise'.<sup>27</sup> Ontstaan en gelegitimeerd als solidariteitsrechten kunnen sociale grondrechten, als individuele rechtsaanspraken aldus die solidariteit eroderen, in de mate waarin men zich slechts voor de 'klantgerichte vraagzijde' en niet ook voor de 'aanbodzijde' van het recht interesseert.

Strategieën die uitsluitend zijn gericht op de erkenning van specifieke, individuele rechtsaanspraken dreigen aldus een meer structurele aanpak van problemen in de weg te staan. Zij kunnen, door hun 'individualisering' en 'fragmentering' depolitiserend werken. Zij volgen dan een eigen logika en vormen een eigen 'werkelijkheid' die vaak ver staat van de bredere maatschappelijke context. Terwijl alle energie wordt gestopt in de erkenning van de rechten van één specifieke cliënt, verdwijnen processen van structurele productie van dergelijke cliënten (bestaansonzeker, vluchtelingen, vereenzamende bejaarden) naar de achtergrond.

Natuurlijk, het mag nooit de bedoeling zijn om de hulpvraag van een specifieke cliënt instrumenteel te gebruiken om maatschappelijke verandering af te dwingen. Dat is moreel onverantwoord.<sup>28</sup> Niet alleen omdat de 'verworpenen der aarde' niet per definitie de 'dragers' zijn van emancipatorische belangen, maar ook omdat dergelijk gebruik de hulpvraag-zelf niet ernstig neemt. Iedere cliënt heeft recht op behandeling van zijn specifieke hulpvraag als specifieke hulpvraag. Maar anderzijds kunnen dergelijke hulpvragen, als rechtsaanspraken, dermate worden geïsoleerd, dat zij ieder aanknopingspunt met het brede, maatschappelijke systeem van solidariteit waarop zij zich nochtans beroepen uit het oog verliezen. Zij lijken dan 'onvoorwaardelijke rechten' die door 'onpersoonlijke mechanismen' in stand worden gehouden, alsof niemand er de middelen voor zou moeten ophoesten. Ieder reciprociteitsperspectief dreigt hier verloren te gaan en wat uiteindelijk collectieve voorzieningen zijn, worden nog slechts vanuit een individualistische 'consumentenperspectief' geëvalueerd. In dit verband is het heus niet zo'n slecht idee om de reële kostprijs voor de gemeenschap van sociale voorzieningen – zoals dat bijvoorbeeld gebeurt bij openbare werken – wat meer in de verf te zetten. Niet om het 'calculerende burgerschap' nog wat meer voedsel te geven, maar wel om duidelijk te maken dat sociale grondrechten op solidariteit zijn gestoeld, engagementen van anderen vergen.

Dit probleem is uiteraard niet beperkt tot de sociale grondrechten, of tot die rechten waarmee het welzijnswerk wordt geconfronteerd. Het zou onrechtvaardig zijn om een 'gebrek aan solidariteit' in de eerste plaats in de schoenen van de cliënten van het welzijnswerk te schuiven, net zoals het onrechtvaardig is de 'erosie van de burgerzin' vooral bij de maatschappelijk uitgesloten te situeren. Het gaat om een breder sociaal probleem, waarbij collectieve voorzieningen, die juist de mogelijksvoorwaarde vormen om individuele rechtsaanspraken 'hard' te maken,

27. BECK, U. & BECK, E., 'Nicht Autonomie sondern Bastelbiographie. Anmerkungen zur Individualisierungsdiskussion am Beispiel des Aufsatzes von Gunter Bunkart', *Zeitschrift für Soziologie*, 1993, 22, 178-188.

28. RAES, K., 'Ethisch-politieke aspecten van gebruikersparticipatie in medische voorzieningen. Knel punten en perspectieven', *Congresmap European Congress on Participation and Primary Health Care*, Gent, 1995, 14 p.

niet meer in hun collectieve dimensie worden bejegend en gewaardeerd, maar slechts in termen van individuele nutsbalansen.

Hoe begrijpelijk ook het perspectief van de 'relative deprivation' mag zijn van waaruit de 'erkenning' voor de eigen noden wordt afgewogen tegenover de erkenning die andere noden genieten, het blijft een eenzijdig perspectief.<sup>29</sup> De politiek-filosofische zwakte van tal van welzijnsrechttheorieën is dat zij zich doorgaans beperken tot een visie die van de distributieve zijde van de overheidsactiviteit vertrekt. De middelen waarover de overheid beschikt worden als een (steeds te beperkt bevonden) 'gegeven' beschouwd. Een dergelijk 'manna-denken' werd niet alleen door een libertariër als Robert NOZICK op de korrel genomen.<sup>30</sup> Het vormde ook reeds de grondslag van MARX' kritieken op een zeker sociaal-democratisch gedachtengoed.<sup>31</sup> Iedere theorie betreffende welzijnsrechten blijft onvolmaakt indien zij zich niet tegelijk integreert binnen een meer algemene theorie van de maatschappelijke productie, zowel in termen van de middelen die ze uit de productieve sector betreft als in termen van de gebeurlijke bijdrage die ze tot die productieve sector levert. In een louter individueel 'consumentenperspectief' gaat die dimensie verloren en dat dreigt 'humanistische overwegingen' – hoe goed bedoeld ook – uiteindelijk onderuit te halen.

De ethiek van de hulpverlening en van het welzijnswerk is – zoals de medische ethiek – bijna uitsluitend een ethiek die betrekking heeft op het individuele hulpvraager-hulpverlener contact. Zij is georiënteerd naar de stelregel 'al het mogelijke te doen om de hulpvraag van die, specifieke cliënt zo optimaal mogelijk te beantwoorden'. Macro-sociale vragen over de verdeling van zorg- en hulpvoorzieningen in de samenleving – vragen over rechtvaardigheid, met andere woorden – blijven aldus buiten schot. Het is zeer de vraag of dat vandaag – in het welzijnswerk, net als in de gezondheidszorg – nog houdbaar is en of iedere welzijnspraktijk zich niet ook fundamenteel moet bezinnen over deze ruimere dimensies van haar werking en haar verhouding tot andere maatschappelijke activiteiten, in plaats van zich bijna uitsluitend te richten op de rechten/problemen van deze specifieke doelgroep.<sup>32</sup>

Een ander gevaar dat schuilt in een loutere focus op individuele rechtsaanspraken is dat over het hoofd wordt gezien dat dergelijke aanspraken uiteindelijk slechts door sociale organisaties 'hard' kunnen worden gemaakt. De 'rechten' mogen dan individueel zijn, de strijd voor hun erkenning en implementatie is dat allerminst.

29. RUNCIMAN, W.G., 'Relative deprivation and social justice. A study of attitudes to social inequality in twentieth century England', Harmondsworth, 1972.

30. 'If things fell from heaven like manna, and no one had any special entitlement to any portion of it, and no manna would fall unless all agreed to a particular distribution, then it is plausible to claim that persons placed so that they couldn't make threats, or hold out for special large shares would agree to (Rawls' difference principle). But is this the appropriate model for thinking about how the things people produce are to be distributed' vraagt R. NOZICK, in 'Anarchy, state and utopia', New York, 1974, 198.

31. MARX, K., 'Randglossen zum Programm der Deutschen Arbeiterpartei', *MEW*, 19, Berlin, 1971 (1875), 15-27.

32. Zie bijvoorbeeld het Nederlandse rapport over de gezondheidszorg, Advies in hoofdzaken van de commissie Keuzen in de zorg, Ministerie van WVC, Rotterdam, 1992.

Sociale organisaties spelen een cruciale rol én in het politiseren van hulpvragen tot 'rechten', én in het informeren van hun leden over het bestaan van (nieuwe) rechtsregels, én in het controleren van de uitvoering die aan de erkenning van rechten wordt gegeven, én in het afdwingbaar maken van die rechten.<sup>33</sup> Het welzijnswerk is daar uiteraard een goed voorbeeld van; het vervult ook zekere 'syndicale' functies, zonder dewelke talrijke sociale grondrechten dode letter zouden zijn (gebleven) in het rechtsbewustzijn van de burger zowel als in het beleid van de overheid. Ook hier worden we dus terug geconfronteerd met een context waarin een collectief eerder dan een individualistisch perspectief centraal staat, hoe individueel de betreffende rechten ook mogen zijn.

## 7. Juridisering van het welzijnswerk en responsabilisering van de cliënt

Maar er is nog een andere reden om kanttekeningen te plaatsen bij een al te eenzijdige focus op individuele rechtsaanspraken. Zij dreigt in haar spiegelbeeld ook te (kunnen) resulteren in overmatige responsabilisering en culpabilisering.<sup>34</sup> Van wie als een volwaardig(er) partner in de hulpverlening wordt bejegend – en dat is uiteindelijk de bedoeling van patiëntenrechten, gevangenenrechten, thuislozenrechten enz. – kan ook worden verwacht dat hij een grotere verantwoordelijkheid op zich neemt en dus een grotere schuld bij het falen van de therapie.<sup>35</sup> Zo heeft de doctrine van de 'informed consent' er in de Verenigde Staten reeds toe geleid dat patiënten mede aansprakelijk kunnen worden gesteld voor de risico's van een medische ingreep<sup>36</sup> en wordt overal geëxperimenteerd met meer contractuele werkvormen waarbij de patiënt/cliënt zelf een grotere verantwoordelijkheid wordt toegeschoven. Daar is op zich natuurlijk niets op tegen – uiteindelijk is het doel van iedere hulpverlening de hulpvrager tot een grotere zelfredzaamheid – maar het gevaar dreigt (a) dat cliënten een verantwoordelijkheid krijgen toegeschoven die ze niet aankunnen en (b) dat cliënten die deze verantwoordelijkheid niet aankunnen in de kou komen te staan.

Het verlenen/erkennen van rechten is op zich nog geen 'therapie' en mag er niet toe leiden dat alle andere, met name contextuele problemen worden verwaarloosd

33. Die gedachte werd gestaafd in tal van studies over 'Knowledge and opinion about law' (KOL). Zie POGORECKI, A., e.a. 'Knowledge and opinion about law', London, 1973; WERFF, C. & COZIEN, C., 'Opvattingen over echtscheiding en alimentatie', Den Haag, 1983; VINCKE, P. & BERGHUIS-VAN DER WIJK, I.J., 'Rechtsregels in de ervaringswereld van verschillende bevolkingslagen', Deventer, 1975; TILAART VAN DEN, H., WARMERDAM, J. & REUBSAET, T., 'Ondernemers en de Wet Bestuursaansprakelijkheid', Nijmegen, 1991.

34. Die implicatie wordt uitdrukkelijk door P. CLITEUR verdedigd, die tegelijk op uiterst tendentieuze wijze de ganse kritische criminologie uit de voet maakt, omdat ze de aanname van de vrije mens grondig relativeerde. Zie CLITEUR, P.B., 'Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit: de kansen voor een nieuw criminologisch klimaat', in CLITEUR, P.B., VAN GENNIP, P.A. & LAYENDECKER, L., o.c., 328-348.

35. GOODIN, R.E., 'Reasons for welfare. The political theory of the welfare state', Princeton, 1988, 360.

36. BELL, N.K., (ed.), 'Who decides? Conflicts of rights in health care', New Jersey, 1982; HULL, R.T., 'Informed consent: patient right or patient duty', *Journal of Philosophy and Medicine*, 1985, 10, 183.

(‘ze hebben nu toch hun rechten, of hun bestaansminimum, of een dak boven hun hoofd’). Belangrijk blijft het daarom te onderstrepen dat sociale grondrechten altijd ook *hefbomen* moeten (kunnen) aanreiken om *uit* de toestand van bestaansonzekerheid of armoede te geraken.

Ondertussen kan men echter slechts vaststellen dat een herwaardering van het rechtenvertoog vandaag parallel loopt met een herwaardering van repressie en strafrecht en met een toenemende penalisering.<sup>37</sup> Enerzijds stijgt de aandacht voor allerlei vormen van criminaliteit,<sup>38</sup> anderzijds wordt er in toenemende mate gebruik gemaakt van – een strenger wordend – strafrecht bij de aanpak van samenlevingsproblemen. Daarbovenop worden zowel het forensisch welzijnswerk als de ruimere samenleving meer aangesproken om taken van criminaliteitspreventie en strafuitvoering op zich te nemen.<sup>39</sup> Die stijgende aandacht voor problemen van veiligheid en criminaliteit wordt tenslotte ook gekaderd in morele oproepen voor een ‘nieuwe burgerzin’ waarin de burger op verantwoordelijkheden gewezen wordt die hij niet zomaar op de overheid mag (blijven) afwentelen.

Het toenemende appèl dat uitgaat van het inroepen van rechten als morele aanspraken, de stijgende criminalisering van maatschappelijke problemen, de groeiende aandacht voor criminaliteit en het veelvuldige beroep dat wordt gedaan op morele waarden om maatschappelijke problemen te diagnosticeren en er antwoorden op te verzinnen, het zijn allen onbetwistbaar kenmerken van het vigerende tijdsgewricht. Het postmodernisme mag dan al de grote verhalen over bevrijding en vooruitgang op de schroothoop van de geschiedenis hebben gedeponeerd, kennelijk wordt hierdoor slechts het verhaal van de zondige en schuldige mens in ere hersteld, de mens die zelf verantwoordelijk is.

Of er – zoals HEGELS ‘*door de mens te straffen eren we hem als een vrij wezen*’ suggereert – een rechtstreeks verband bestaat tussen deze ontwikkelingen is niet geheel duidelijk. In de mate waarin de erkenning van specifieke rechten – bijvoorbeeld op non-discriminatie, op fysieke integriteit binnen het huwelijk of op bescherming van de persoonlijke levenssfeer – gepaard gaat met punitieve sancties die niet louter symbolisch zijn, is dat uiteraard het geval. Maar verdedigers van kinder-, patiënten- of daklozenrechten staan over het algemeen niet als grote verdedigers van meer repressie te boek. Zo verzet E. VERHELLEN zich uitdrukkelijk tegen een repressiever en repenaliserend beleid jegens jeugdige delinquenten, zoals dat tot uitdrukking komt in de Wet van 2 februari 1994 tot wijziging van de Wet van 8 april 1965; weliswaar krijgen minderjarigen er, conform het Universeel Verdrag voor de Rechten van het Kind, meer proceduriële waarborgen bij hun aanvaringen met het gerecht, maar anderzijds krijgt de jeugdrechtbank nu ook de mogelijkheid om, bij wijze van voorlopige maatregel, jongeren die in een Gemeenschapsinstelling zijn

37. BEYENS, K., SNACKEN, S. & ELIAERTS, C., ‘Barstende muren. Overbevolkte gevangenissen: omvang, oorzaken en mogelijke oplossingen’, Antwerpen/Arnhem, 1993.

38. VAN KERCKHOVEN, E., ‘Oude wijn in nieuwe vaten? Over criminaliteit, sociale uitsluiting en welzijnswerk’, in H. BAERT (ed.), *Welzijn en gezondheid 2002: kiezen en/of delen*, Leuven, 1995, 1-17.

39. BOUVERNE-DE BIE, M., o.c., 181 e.v.

geplaatst, een totaal verbod op te leggen tot vrij verkeer met bepaalde personen, en dit voor een (hernieuwbare) termijn van dertig dagen, evenals de mogelijkheid om jongeren te plaatsen in een 'gesloten opvoedingsinstelling' voor een (verlengbare) termijn van maximum 3 maanden.<sup>40</sup> De erkenning van (meer) kinderrechten gaat tegelijk gepaard met repressievere maatregelen jegens jongeren.

Een ander voorbeeld van deze dubbele ontwikkeling treffen we aan in het forensisch welzijnswerk. Terwijl dit toch vooral door a-juridische werkvormen wordt gekenmerkt wordt het vandaag niet alleen meer betrokken bij *de verwerking van sociale grondrechten*, maar tegelijk ook bij taken van *criminaliteitspreventie, alternatieve strafuitvoering en bemiddeling in strafzaken*. Welzijnswerkpraktijken en repressieve praktijken raken aldus meer op elkaar betrokken. Weliswaar kan de intentie hiervan de 'humanisering van de strafuitvoering' zijn, maar tegelijk brengt zij, nog onafhankelijk van het proces van netwidening, de 'autonomie' van de forensische hulpverlening en, getuige het Samenwerkingsakkoord Justitie-Vlaamse Gemeenschap, zelfs van alle welzijnswerkvoorzieningen, in het gedrang gezien zij allen worden aangesproken om mee te werken aan de uitvoering van 'alternatieve gerechtelijke maatregelen' in het kader van een algehele maatschappelijke mobilisatie tegen de criminaliteit.

Maatschappelijke problemen worden aldus meer in termen van rechten benaderd terwijl welzijnswerkpraktijken meer bij justitiële praktijken worden betrokken. Het 'juridiseren' van maatschappelijke verhoudingen brengt ook een 'juridisering' met zich van (de doeleinden van) het welzijnswerk, met inbegrip van het sanctie-denken dat eigen is aan juridische ordeningsmethoden.

Die 'penetratie van een justitieel denken en van justitiële doeleinden' in praktijken die zichzelf goeddeels als a-juridisch en 'autonoom tegenover het justitieel apparaat' – hadden geprofileerd werpt fundamentele vragen op.

Zeker, ook vroeger was de scheiding tussen welzijnswerk en justitieel werk nooit zo groot als welzijnswerkers in hun zelfbeeld voorhielden. Ook vroeger konden typische sociaal-wetenschappelijke activiteiten – zoals het opstellen van een (descriptief) sociaal of psychologisch rapport door een probatie-assistent, een sociaal assistent die werkt in opdracht van de jeugdrechtbank, of een psychiater in opdracht van het openbaar ministerie – wel degelijk dienst doen als (normatieve) vonnissen, met vergelijkbare consequenties. Maar vandaag worden alle sociaal-agogische werkvormen – straathoekwerk, city- of fan-coaching, animatie, buurtwerking, conflictbemiddeling, gemeenschapsvorming enz. – ingezet met uitgesproken misdaadbestrijdende intenties, waardoor zij als 'justitiële werkvormen' hun (eventueel) krediet kunnen verliezen. Zal de straathoek- of buurtwerker, zoals de stadswachter, uiteindelijk niet als een politieagent worden bekeken, de conflict-bemiddelaar als een rechter, de opgelegde therapie als een gevangenisstraf? Het feit dat deze werkvormen *terzelfdertijd* werden gepromoot met nieuwe repressieve vormen van stedelijke veiligheidscontrole, snelrecht of strafbemiddeling is zeker niet van aard om deze

40. VERHELLEN, E., 'De herziening van de jeugdbeschermingswet: mini, medium ... en maxi?', *Panopticon*, 1995, 1, 1-6.

indruk weg te nemen. Waar het welzijnswerk aanzienlijke middelen krijgt om de problemen van allochtonen, jeugdige prostitués, hooligans, druggebruikers, daklozen of spijbelaars aan te pakken of waar het wordt ingezet in de ontwikkeling van alternatieve straffen, strafbemiddeling en vormen van verplichte therapie, wordt het eigenlijk gevraagd om *met sociaal-agogische methodieken een strafrechtspolitieke finaliteit* in termen van openbare orde en veiligheid mede gestalte te geven.

## 8. Veiligheidsbeleid en welzijn

Dat we aldus van een 'verzorgingsstaat' naar een 'veiligheidsstaat' evolueren is wellicht een wat overtrokken beeld, maar over de primauteit van de veiligheidsproblematiek in het beleid en het maatschappijbeeld van alle West-Europese regeringen kan geen twijfel bestaan.<sup>41</sup> Evenmin kan worden getwijfeld aan de bereidheid van justitiële verantwoordelijken om andere-dan de klassieke repressieve technieken van 'ordehandhaving' een kans te geven, al is het maar vanuit de overweging dat vandaag alle middelen goed zijn om de subjectieve onveiligheidsgevoelens en het wantrouwen jegens de overheid terug te dringen. Dat is voor het welzijnswerk zowel een enorme uitdaging als een gevaar. Een uitdaging omdat het welzijnswerk de mogelijkheid krijgt haar agogische aanspraken te bewijzen. Een gevaar omdat het agogische werkingsveld niet 'zuiver' is maar uiterst beperkt blijft en door processen van criminalisering wordt doorkruist. Die uitdrukkelijke strafrechtspolitieke finaliteit dreigt het werkingsveld van het welzijnswerk – waaronder ook kritiek van de maatschappelijke en juridische orde ressorteert – radicaal te verenigen. Het '*verbeteren van de veiligheid in de grote steden en gemeenten*' of het '*verhogen van het vertrouwen van de burger in de overheid, meer in het bijzonder het veiligheidsapparaat*' zoals twee doelstellingen van de Samenlevingscontracten sedert 1995 luiden zijn ongetwijfeld legitiem in hoofde van het overheidsbeleid, maar of zij ook doeleinden van het welzijnswerk horen te zijn, kan op zijn minst worden betwijfeld. Overigens wordt de etiologie van dit tanend vertrouwen in de overheid hier wel erg eenzijdig aan de kant van de burgers gesitueerd. Recente ontwikkelingen hebben voldoende duidelijk gemaakt dat hiervoor ook oorzaken te vinden zijn bij die overheid en meer in het bijzonder het veiligheidsapparaat zelf. Die kunnen echter niet meteen met 'welzijnswerk' worden aangepakt...

Een algehele verwerping van de toenadering tussen welzijnswerk en justitieel werk – die er, het weze herhaald, altijd-al is geweest – is weinig aangewezen. Enerzijds behoren orde- en veiligheidsdoelen *ook* tot de dimensies van het menselijk welzijn die de kwaliteit van het leven mede bepalen. En anderzijds kan men bezwaarlijk tegen overvolle gevangenissen en toenemende repressie blijven fulmineren, maar tegelijk een alternatief preventie- en sanctiebeleid, dat meer op sociaal-

41. BOUTELLIER, J.C.J. & VAN STOKKOM, B.A.M., 'Consumptie van veiligheid; van verzorgingsstaat tot veiligheidsstaat', *Justitiële verkenningen*, 21, 1995, 5, 96-111.

agogische werkmethoden is geënt van de hand wijzen.<sup>42</sup> Overigens staan meer repressieve denkmodellen niet altijd centraal in het beleid. Zo wordt in het kader van de armoedebestrijding via het Sociaal Impulsfonds, gepleit voor grotere participatie van de doelgroepen bij het uitstippelen en uitvoeren van actie-plannen en wordt aldus ook de 'uitvoerende macht' enigszins gedemocratiseerd.

Subjectieve onveiligheidsgevoelens zijn ongetwijfeld een uitdrukking van onwelzijn. Zij tasten de kwaliteit van het leven aan en dreigen het gemeenschapsleven te eroderen doordat zij vermijdingsgedrag inspireren. In die zin is de veiligheidsproblematiek ook een welzijnsproblematiek waarop het welzijnswerk dient in te spelen.

Toch blijven er vele 'maars' overeind. Vooreerst is de veronderstelde etiologie van onveiligheid(sgevoelens) en criminaliteit, die door het beleid wordt gehanteerd, fundamenteel gebrekkig; het blijft de opdracht van de sociale agogiek en van het welzijnswerk de maatschappelijke en met name economische oorzaken van dergelijke processen, die door het beleid bewust of onbewust, uit machteloosheid of uit opportunisme, niet worden aangepakt, voortdurend in de kijker te houden. Dat niet doen is vanuit wetenschappelijke optiek een schuldig verzuim. De thans vigerende opvatting dat subjectieve onveiligheidsgevoelens kunnen teruggedrongen worden door een exclusieve focus op criminaliteitsbestrijding en oproepen tot burgerzin is zeer twijfelachtig. Een dergelijke *criminologisering en dito moralisering van samenlevingsproblemen* kan zelfs als pervers effect hebben dat deze gevoelens toe- eerder dan afnemen.<sup>43</sup>

Daarom dient het welzijnswerk haar ruimer en maatschappijkritischer welzijnspectief te vrijwaren. Zij moet bovendien opdrachten afwijzen waarvoor ze niet over de geverge expertise beschikt en de bereidheid opbrengen experimentele werkvormen voortdurend kritisch te bevragen, ook al impliceert dit het op de helling zetten van het eigen (voort)bestaan. Zij moet zich niet wetenschappelijker voordoen dan zij is, erkennen dat veel 'agogische vaardigheden' niet het loutere resultaat zijn van theoretische kennis maar uit praktische ervaring groeien en zich bewust zijn van het ideologisch kader waarin wordt gewerkt en dat mede het werkingsveld beperkt. En waar hulpverlening in een (semi)dwangsituatie of onder druk geschiedt rijzen niet alleen *morele* vragen omtrent de oorbaarheid hiervan (de vereiste van de geïnformeerde toestemming is niet vervuld) maar ook *effectiviteitsvragen* betreffende de slaagkansen in dergelijke therapeutische setting.<sup>44</sup>

42. Cfr. BOUVERNE-DE BIE, M. & VERHELLEN, E., 'Een beweging naar het probleemveld toe: actie-onderzoek en straathoekwerk als "doelgroepgerichte" interventies', *Panopticon*, 1995, 3, 176-206.

43. RAES, K., 'Onveiligheid in een normloze wereld', in ANDERIESEN, G., e.a., *Als angst regeert. Over politiek en veiligheid*, Amsterdam, 1994, 15-36.

44. SERON, C. & WITTEZAELE, J.J., 'Aide ou contrôle. L'intervention thérapeutique sous contrainte', Brussel, 1991.

## 9. Van sociale naar morele agogiek?

Meer algemeen rijst de vraag of criminalisering en moralisering wel op een houdbare moraalopvatting zijn gestoeld. Dat lijkt vooral een gehoorzaamheidsethiek te zijn die middels culpabiliserende vertogen en vanuit loutere orde-doeleinden de disciplinerende van de bevolking als doel-op-zich beoogt. Bepaald een eenzijdige opvatting dus die zowel haaks staat op de emancipatorische ethiek van de sociale agogiek als op de moraal van de mensenrechten. Wellicht werden de positieve dimensies van sociale conventies en van sociale controle in het modernistische ethos te sterk verwaarloosd. Dat inspireerde een werkelijkheidsvreemd, maar invloedrijk utilitair en expressief 'individualisme' waarin het sociale nog slechts als last en vervreemding verscheen. Moderne antwoorden op de vraag 'hoe een samenleving mogelijk is' vertrokken van 'ongebonden zelden' die slechts via markten en contracten, als rechtssubjecten met elkaar in verbinding stonden.<sup>45</sup> Het conventionele en morele cement van de samenleving werd theoretisch onderschat en feitelijk uitgehold.<sup>46</sup> De recente herwaardering van 'het middenveld' en van 'informele sociale netwerken' is een reactie hierop.

Toch lijkt een loutere hersteloperatie van de waarden en tradities waarop dit middenveld was gestoeld tot mislukken gedoemd. De erosie van haar conventies en moraal is immers niet zozeer een kwestie van 'normvervaging' als wel van een 'normverandering' die weliswaar nog niet helemaal is uitgekristalliseerd, maar sterk door waarden als intermenselijk respect, gelijkheid, tolerantie, pluralisme en persoonlijke vrijheid wordt getekend. Een postmodern normbesef kan niet eenvoudig worden geput uit het arsenaal aan verleden antwoorden op verleden problemen die het middenveld in haar 'strijd tegen de moderniteit' ontwikkelde.

De sociale agogiek zal, niettemin, meer als in het verleden, ook een morele agogiek moeten zijn, die niet alleen ingrijpt in de bestaansomstandigheden van mensen, maar ook morele vormgeving tot haar taken rekent. Indien de sociale agogiek en het welzijnswerk zich van een criminaliserend keurslijf wensen te ontdoen, én om humanitaire redenen én op grond van de overtuiging dat criminalisering de kwaliteit van het samenleven dreigt aan te tasten, dan zullen zij zich moeten inspireren aan de *hedendaagse* moraalpsychologie en moraal(ped)agogiek, in plaats van terug te vallen op traditionalistische moraalopvattingen die zo makkelijk met 'de moraal' worden vereenzelvigd.<sup>47</sup> Eerder dan zich af te zetten tegen 'het morele' en daardoor de kans te lopen van a-moralisme te worden beschuldigd, zal het welzijnswerk zich mede in het waardendebat moeten mengen.

45. SANDEL, M., 'Liberalism and the limits of justice', Cambridge, 1983.

46. ELSTER, J., 'The cement of society. A study of social order', Cambridge, 1989.

47. WEINRICH-HASTE, H. & LOCKE, D., (eds.), 'Morality in the making. Thought, action and the social context', Chichester, 1983; CRITTENDEN, P., 'Learning to be moral. Philosophical thoughts about moral development', New Jersey, 1990; WREN, T., 'The moral domain. Essays in the ongoing discussion between moral philosophy and the social sciences'; FLANAGAN, O., 'Varieties of moral personality. Ethics and psychological realism', Cambridge, 1991.

Het 'reanimeren van het morele cement van de samenleving' vanuit een autoritaire gehoorzaamheidsmoraal, zoals dat vandaag door de intensere inzet van strafrecht gebeurt, is alvast weinig bemoedigend en dreigt uitzichtloze criminaliseringsspiralen met zich te brengen die op hun beurt een toenemend autoritarisme kunnen legitimeren. Het is aan het welzijnswerk om hier, zowel in haar werkmethoden als in de doelen die het zich stelt, duidelijke keuzen te maken, of het nu in of buiten het justitieel werk is gesitueerd. Waar moraliteit voortdurend met gehoorzaamheid en verticale onderschikking wordt vereenzelvigd, worden het straffen en het strafrecht (terug) tot 'moraalpedagogische instrumenten' verheven en baant men de weg voor de maatschappelijke erkenning van een valse tegenstelling tussen 'normloosheid', 'permissiviteit' of 'libertarisme' – als 'wat bestreden moet worden' – en 'modaliteit', 'gehoorzaamheid' en 'autoritarisme' – als 'remedies'. Die tegenstelling dreigt in haar kielzog de ganse pluralistische ethiek van de tolerantie onderuit te halen, met name door tolerantie moeiteloos met permissiviteit, indifferentie en normloosheid te verwarren.<sup>48</sup> Het komt er echter juist op aan te bewijzen dat er nog een ander moraliteitsbesef mogelijk is dan dit van de gezagsonderhorigheid, een moraliteitsbesef dat geenszins de 'permissiviteit' als enige standaard heeft, maar op grond van horizontaal wederzijds respect en solidariteit veel beter in staat is de gestelde maatschappelijke problemen – inclusief orde- en veiligheidsproblemen – democratische, verdraagzame en rechtvaardige oplossingen te verschaffen.

27 september 1996

48. RAES, K., 'Tolerantie is een norm. Over de verschillen tussen tolerantie en cultureel relativisme, permissiviteit of groepsrechten', in DOOM, R., (ed.), *Tolerantie getolereerd? Islamitische en westerse opvattingen*, Gent, 1996, 37-50.